

OBSERVAȚII REFERITOARE LA VERB ÎN GRAIURILE BĂIEȘILOR DIN CROAȚIA

OBSERVATIONS ON THE VERB IN THE BAYASH ROMANIAN VARIETIES
SPOKEN IN CROATIA

(Abstract)

The Bayash / Boyash Roma make up at least half of the Roma minority in Croatia and speak varieties of Daco-Romanian as their mother tongue. Our previous research has shown that they can be divided in three sub-groups, depending on the linguistic characteristics of the varieties they speak, but also taking other characteristics into consideration. The three varieties of Daco-Romanian spoken by the Bayash in Croatia are Baranya Muntenian, Ludari Muntenian and Transylvanian. The first two varieties are more similar from a linguistic point of view, whereas the third variety differs mostly in the field of phonology, but also in the morphosyntax.

The aim of this paper is to present the most important characteristics of the verbal system of the three varieties spoken by the Bayash in Croatia. For example, the Transylvanian variety, unlike the other two varieties, uses the infinitive relatively often, and has the gerund. Regarding the tenses of the indicative, the Bayash varieties didn't show use of simple perfect, pluperfect or future perfect, and the Transylvanian variety uses imperfect more often than the other two varieties. A linguistic corpus obtained from fieldwork is used for the analysis of the above mentioned characteristics, but also of other characteristics of the verbal system.

Keywords: Bayash/Boyash Romanian, Daco-Romanian varieties, Daco-Romanian dialects, verb.

1. Sistemul verbal în graiurile băieșilor

Romii băieși, care constituie cel puțin jumătate din minoritatea națională romă din Croația, vorbesc dacoromâna ca limbă maternă. Conform cercetărilor

noastre anterioare¹, băieșii se împart în trei subgrupuri, în primul rând în funcție de caracteristicile lingvistice ale graiurilor pe care le vorbesc, dar și ținând cont de alți factori, precum cei sociolingvistici, sociologici etc. Cele trei graiuri ale dacoromânei vorbite de băieși le-am denumit *muntean din Baranja*, *muntean ludăresc* și *ardelean*. Primele două graiuri menționate pot fi considerate mai apropiate între ele din punct de vedere lingvistic, ceea ce este vizibil și prin denumirea lor, în timp ce graiul ardelean se deosebește ceva mai mult de celelalte două, mai ales în plan fonologic, dar și morfologic.

Lucrarea de față prezintă cele mai importante trăsături ale sistemului verbal, specifice acestor trei graiuri ale băieșilor din Croația. Astfel, pe lângă alte caracteristici observate, putem menționa că graiul ardelean, spre deosebire de celelalte două, utilizează relativ frecvent infinitivul, cunoscând și gerunziul. În ceea ce privește timpurile indicativului, în niciunul dintre graiurile cercetate nu am întâlnit forme de perfect simplu, mai-mult-ca-perfect sau viitor anterior, iar în graiul ardelean am remarcat faptul că imperfectul se folosește mai des decât în celelalte două graiuri.

Pentru analiza caracteristicilor menționate, dar și a altor trăsături ale sistemului verbal, ne-am folosit de corpusul lingvistic propriu cules pe teren. Ca și în lucrările noastre anterioare, utilizăm transcrierea fonologică care se bazează în mare parte pe grafia croată (similară grafiei folosite de unii băieși), dar ține cont în parte și de sistemul românesc tradițional.

Analizând corpusul lingvistic obținut din cele trei graiuri ale băieșilor, care cuprinde peste 22 de ore de material audio transcris, am putut identifica următoarele moduri nepersonale: infinitivul, gerunziul, participiul și supinul. Dintre modurile personale au fost identificate indicativul, conjunctivul, condițional-optativul și imperativul. În ceea ce privește timpurile indicativului, graiurile băieșilor posedă un număr redus de timpuri față de româna standard, și anume: prezent, perfect compus, imperfect și viitor. În corpusul nostru nu au fost identificate în niciun grai forme de perfect simplu, mai-mult-ca-perfect sau viitor anterior. Ca și în limba română standard, conjunctivul și condițional-optativul posedă două timpuri, prezentul și perfectul. De asemenea, au fost identificate toate cele trei diateze: activă, pasivă și reflexivă.

2. Modurile nepersonale

2.1. Infinitivul

În graiul ardelean, verbele de conjugarea I se termină în *-á* de ex. *kustá* ‘a trăi’, *ažutá* ‘a ajuta’, *škāpá* ‘a scăpa’ etc. La conjugarea a II-a sunt verbe care se termină în *-ę* ([ɛ], deschis, medial), de ex. *pućę* ‘a putea’, *aveę* ‘a avea’, *viđę* ‘a vedea’. Verbele de conjugarea a III-a se termină într-un *e* închis, care la unii vorbitori devine *i*, de ex. *zíše* ‘a zice’, *faše* ‘a face’, *merži* ‘a merge’, *punji* ‘a pune’. Verbele care aparțin conjugării a IV-a se termină în *-í*, de ex.

¹ Vezi bibliografia.

svāti ‘a vorbi, a conversa’, *lježi* ‘a vorbi’, *fuzi* ‘a fugi’, sau în *-i*, pentru care am găsit unele exemple care diferă de situația din limba română standard, de ex. *împărci* ‘a împărți’, *păci* ‘a păți’, situație explicabilă prin rostirea dură a consoanelor precedente. Și în graiul muntean din Baranja am observat forme ale conjugării a IV-a care se termină în *-i*, diferite de cele din româna standard, ca de ex. *gāsī* ‘a găsi’, *păci* ‘a păți’.

Toate verbele împrumutate din graiul ardelean se încadrează în conjugarea a IV-a și se formează de la radicalul verbului croat + infixul *-ăl-* (dar și cu variații ale acestuia *-ul-*, *-ol-*, *-il(j)-*, *-al-*, *-el-*) + sufixul corespondent, de ex. *branālī* ‘a interzice’, *upisilji/upisālī* ‘a (se) înscrie’, *zavīršilji* ‘a termina’. Infinitivele au fost identificate fără prezența morfemului *a*. Pentru graiul ardelean este specifică folosirea infinitivului nu numai după verbul *puće* ‘a putea’, ci și după verbul *šći* ‘a ști’, de ex.: *Ju am zīs dakā pot vinji pā luntā* ‘Eu am zis dacă pot veni la nuntă’; *avenj kar šī šćijā lukrá* ‘(ii) avem și (pe cei) care și știu să lucreze’; *kar nu šćij lježi pīn la šíns šasā ej* ‘care nu știu să vorbească până la cinci-șase ani’. Se poate presupune că graiurile kajkaviene locale, care cunosc și folosesc infinitivul, au o influență asupra păstrării și utilizării frecvente a acestuia.

În graiul muntean din Baranja, ca și în cel ludăresc, nu au fost identificate forme independente de infinitiv. Formele pe care le menționăm aici au fost preluate de la moduri în a căror structură intră forma respectivă. În graiul muntean din Baranja s-a observat trecerea de la o conjugare la alta (conj. a II-a și a III-a), verbele terminându-se și în *-e*, și în *-ea*, de ex. *fače/făčēā* ‘face’, *pune/punjeā* ‘pune’, *împingeā* ‘împinge’, *mărgeā* ‘merge’. Și în graiul muntean ludăresc a fost identificat acest fenomen, respectiv verbe în *-ē¹* și *-ea*, de ex. *punē* ‘pune’, *spunea* ‘spune’, *bātea* ‘bate’.

2.2. Participiul

Participiul se exprimă la fel ca în română, însă la conjugarea a IV-a, pe lângă sufixul *-it*, în condiții identice cu cele de la infinitiv, apare și *-ît*, de ex. în graiul ardelean: *uzît* ‘auzit’, *îmbăcăzît* ‘îmbolnăvit’, *ješît* ‘ieșit’, *slobozît* ‘slobozit’, *šimcît* ‘simțit’, *împărcît* ‘împărțit’; în graiul muntean din Baranja: *pacît* ‘pățit’; *gāsît* ‘găsit’, *ješît* ‘ieșit’; și în graiul muntean ludăresc: *auzit* și *auzît* ‘auzit’; *ješît* ‘ieșit’; *murît* ‘murit’.

2.3. Gerunziul

Doar în graiul ardelean am identificat forme de gerunziu, dar ele apar cu o frecvență redusă, așa încât am putea spune că este vorba de niște forme petrificate. În exemplele identificate se formează cu sufixul *-înd*, de ex. *uzîndu-j pā jej*, *nu lji prišipenj* ‘auzindu-i pe ei, nu i-am înțeles’; *onak, više informacije uzînd* ‘așa, mai multe informații auzind’; *kîntînd* ‘cântând’. În situațiile unde ne-am aștepta la folosirea gerunziului, graiul muntean din Baranja folosește o

¹ Fonemul /e/ în poziție accentuată este realizat cel mai adesea ca diftong [je].

construcție substantivală, de ex.: *Am vinjit akasă ku kintarea* ‘Am venit acasă cântând’.

2.4. Supinul

Toate cele trei graiuri cunosc supinul, care este format din prepoziția *dă* + participiu. Ilustrăm prin exemple: graiul ardelean: *kînd îs zadaće ili ševa dă învăcat dă čitălit* ‘când sunt teme sau ceva de învățat, de citit’; *ij astă feļă kuljib dă slikălit la noj îm kumpanje* ‘sunt astfel de case de făcut poze la noi în *kumpanje* [așezare romă]’; graiul muntean din Baranja: *a pus dă mînkāt če a vut pã sãrăčije* ‘a pus de mâncat ce a avut din sărăcie’; *s-a găsît sã fije dă mînkāt šî dă but alea tri zile* ‘s-a găsit să fie de mâncat și de băut în acele trei zile’; graiul muntean ludăresc: *Šî greu dă dobîndit dă lukru dă čeva* ‘Și (este) greu de primit de lucru, de ceva’.

3. Modurile personale

3.1. Indicativul

3.1.1. Prezentul

În corpus am identificat forme neregulate ale auxiliarului *a fi*. Graiul ardelean are ca forme obișnuite pentru persoana I singular *mes* și pentru pers. a II-a *ješćⁱ*, în timp ce pers. a III-a cunoaște două forme accentuate, *ij* și *jă*, și o singură formă neaccentuată, *-j*. La plural apar *iščenj* (*ijščenj*), *iščecⁱ* (*ijščecⁱ*) și *is* (cu forma neaccentuată *-s*). Graiul muntean din Baranja prezintă forme neregulate pentru toate persoanele, cu excepția persoanei a II-a singular (*ještⁱ*) și plural (*ištecⁱ*). Astfel, pentru persoana I sg. am înregistrat *mesk*, *misk*, *mes* și *mis*, iar pentru pers. a III-a sg. *je*, *ij* și *jašte* (cu forme neaccentuate *-i*, *-j*). La pers. I pl. apar forme *ištem* și *štim*, iar pentru pers. a III-a pl. *jašte* și *su*, cu forma neaccentuată *-s*. Forma *su* cu vocala *u* ar putea să fi apărut la unii informatori și sub influența formei verbului *biti* ‘a fi’ analoage din croată – *su* ‘sunt’). Graiul muntean ludăresc are următoarele forme: *sînt* (I p. sg.), *ještⁱ* (pers. a II-a sg.), iar la pers. a III-a pe lângă *jaště* apar și *jî*, *ij*, precum și forma neaccentuată *-j*. La pers. I pl. apare *ištēm*, dar și forma *štijem*, unde probabil a avut loc o contaminare cu verbul *šti*. Pers. a II-a pl. are *ištěcⁱ*, pers. a III-a pl. *jaště*, dar și *is*, *jî*, precum și forma neaccentuată *-s*.

În formarea prezentului, în graiul ardelean apar alternanțe fonetice specifice acestui grai, precum cele vocalice (de ex. *o – ȝ – u*, *ă – e – e – i*, *e – e*) și cele consonantice (de ex. *k – ś*, *g – ź*, *t – c*, *t – ć*, *l – lj*, *d – z*, *d – ź*, *d – đ*, *sk – ść*). Pentru acest grai este specifică desinența *-ănj*, *-enj* pentru pers. I pl., ceea ce reprezintă probabil o inovație. În graiul ardelean apar forme identice pentru pers. a III-a sg. și pers. a III-a pl. la toate cele patru conjugări și, spre deosebire de româna standard și de graiul muntean ludăresc, nu s-a găsit sufixul *-ez* la conjugarea I. Prezentăm schematic formarea indicativului prezent: conjugarea I, verbul *mînka* ‘a mânca’ (cu radicalii – *mălănk-*, *mănănk-* și *mînk*): *mălănk-Ø* (*mănănk*), *mălăns⁻ⁱ* (*mănănsⁱ*), *mălănk-ă* (*mănănkă*); *mînk-ănj*, *mînk-ăcⁱ*, *mălănk-ă* (*mănănkă*); conjugarea a II-a, verbul *viđe* ‘a vedea’: *văd-Ø*, *vez⁻ⁱ*,

veđ-i (*veđe*), *viđ-enj*, *viđ-ecⁱ*, *veđ-i* (*veđe*); conjugarea a III-a, verbul *înkređe/înkređi* ‘a crede’: *înkred-Ø*, *înkrez⁻ⁱ*, *înkređ-i* (*înkređe*), *înkređ-enj*, *înkređ-ecⁱ*, *înkređ-i* (*înkređe*); conjugarea a IV-a, verbul *fuži* ‘fugi’: *fug-Ø*, *fuž⁻ⁱ*, *fuž-i*, *fuž-inj* (*fuženj*), *fuž-icⁱ* (*fužecⁱ*), *fuž-i*. Așa cum am menționat la infinitiv, la conjugarea a IV-a apare și tipul verbelor împrumutate care prezintă infixe. Dăm exemplul conjugării verbului *tražāli* ‘a căuta, a cerceta’: *traž-āl-esk-Ø*, *traž-āl-ešč⁻ⁱ*, *traž-āl-ešč-i*, *traž-āl-enj*, *traž-āl-icⁱ*, *traž-āl-ešč-i*.

În ceea ce privește graiul muntean din Baranja, și aici apar unele alternanțe vocalice, de ex. *o – u*, *ă – ea – i*, care diferă față de româna standard, cele consonantice fiind aceleași ca în româna standard: *k – č*, *g – ğ*, *t – c*, *d – z*, *sk – št*. Similar cu graiul ardelean, dar sporadic, doar la unii informatori, a fost identificată o desinență aparte pentru pers. I pl. *-ānj*, *-enj*. Sistematic, apar forme identice pentru pers. a III-a sg. și pl. la toate cele patru conjugări, iar la conjugarea I nu apare sufixul *-ez*. Și pentru acest grai dăm schema formării indicativului prezent: conjugarea I, verbul *mînka* ‘a mânca’ (la care am observat existența unei singure rădăcini, *mînk-*): *mînk-Ø*, *mînc⁻ⁱ*, *mînk-ă*, *mînk-ăm*, *mînk-acⁱ*, *mînk-ă*; conjugarea a II-a, verbul *vedea* ‘a vedea’: *văd-Ø*, *vez⁻ⁱ*, *vead-e*, *vid-em*, *vid-ecⁱ*, *vead-e*; conjugarea a III-a, verbul *fače* ‘a face’: *fak-Ø*, *fač⁻ⁱ*, *fač-e*, *fač-em*, *fač-ecⁱ*, *fak-Ø* (*fač-e*); conjugarea a IV-a, verbul *vinea* ‘a veni’: *vin-Ø* (*vju*), *vin⁻ⁱ* (*vi*), *vin-e* (*vinje*), *ven-im* (*vinim*), *vin-icⁱ* (*venicⁱ*), *vin-e* (*vinje*); verbul *gîndi* ‘a gândi’: *gînd-esk-Ø*, *gînd-ešt⁻ⁱ*, *gînd-eašt-e*, *gînd-im-Ø*, *gînd-ic⁻ⁱ*, *gînd-eašt-e*.

Așa cum am menționat deja, graiul muntean ludăresc prezintă cele mai multe asemănări cu româna standard, ceea ce se reflectă și în alternanțele vocalice și consonantice, de ex. *o – oa – u*, *e – ea*; *k – č*, *g – ğ*, *t – c*, *d – z*, *sk – št*. Diferența față de româna standard o constituie formele identice pentru pers. a III-a sg. și pl. la toate cele patru conjugări. Spre deosebire de celelalte două graiuri, acest grai are sufixul *-ez* la conjugarea I. Prezentăm schema formării: conjugarea I, verbul *mînka* ‘a mânca’ (unde apar radicalii *mălănk-* și *mînk-*): *mălănk-Ø*, *mălănc⁻ⁱ*, *mălănk-ă*, *mînk-ăm*, *mînk-acⁱ*, *mălănk-ă*; verbul *lukra* ‘a lucra’: *lukr-ez-Ø*, *lukr-ez⁻ⁱ*, *lukr-eaz-ă*, *lukr-ăm*, *lukr-acⁱ* (*lukrăcⁱ*), *lukr-eaz-ă*; conjugarea a II-a, verbul *putea* ‘a putea’: *pot-Ø*, *poč⁻ⁱ*, *poat-ě*, *put-ëm*, *put-ěcⁱ*, *poat-ě*; conjugarea a III-a, verbul *dučea* ‘a duce’: *duk-Ø*, *duč⁻ⁱ*, *duč-e*, *duč-em*, *duč-ecⁱ*, *duč-e*; conjugarea a IV-a, verbul *vinea/vinja* ‘a veni’: *vin-Ø*, *vi-j* (*vin⁻ⁱ*), *vin-ě* (*vinje*), *vin-im*, *ven-icⁱ*, *vin-ě* (*vinje*); verbul *ostvari* ‘a realiza’ *ostvăr-esk-Ø*, *ostvăr-ešt⁻ⁱ*, *ostvăr-eašt-ě*, *ostvăr-im*, *ostvăr-icⁱ*, *ostvăr-eašt-ě*.

Diateza reflexivă a prezentului a fost identificată în toate cele trei graiuri, specifice fiind formele pronumelui reflexiv. În lucrarea noastră vom prezenta doar formele prezentului reflexiv, dat fiind că celelalte timpuri și moduri nu prezintă deosebiri însemnate. În graiul ardelean, prezentul reflexiv se formează cu pronumele în acuzativ (A), de ex. verbul *să duși* ‘a se duce’: *mă duk*, *ći dušⁱ*, *să duși*, *nji dušenj*, *vă dušecⁱ*, *să duși* sau cu pronumele în dativ (D), de ex. verbul *îšⁱ lq* ‘a-și lua’, astfel: *îmⁱ jău* (*jov*), (*îcⁱ*)*ci jej*, *îšⁱ je*, *nji lqnj*, *vă lqčⁱ*,

iși je. În graiul muntean din Baranja am observat următoarele forme: verbul cu pronumele în A *a să tema* ‘a se chema’: *mă tem, tă temⁱ, să temă, nje (ne) temăm, vă temacⁱ, să tem*. Deși în corpusul nostru nu am identificat verbe cu pron. reflexiv în D, credem că ele există. Graiul muntean ludăresc prezintă următoarele forme pentru verbul *să spăla* ‘a se spăla’ (+ pron. în A): *mă spăl, ti spălⁱ, să spală, ni spălăm, vă spălăcⁱ, să spală*. Menționăm aici verbul *kump(ă)ra* ‘a cumpăra’ la diateza activă pronominală pentru a ilustra formele pronumelui reflexiv în D: *jo mi kump (kumpăr), tu cije ci kumpⁱ, jel a luj / ja a lu je kumpră, noj novă kumprăm, voj vovă kumprăcⁱ, a lor kumpră*, la care s-a observat existența a doi radicali la unii vorbitori, *kump* și *kumpăr-/kumpr-*.

În toate cele trei graiuri a fost identificată diateza pasivă, formată în mod asemănător cu româna standard. Ilustrăm prin următoarele exemple: graiul ardelean: *akú toci iščenj ćemaci Rom* ‘acum toți suntem chemați, numiți rom’, *din iškulă iščenj ašizacⁱ* ‘din școală suntem așezați’; graiul muntean din Baranja: *Nu je zaposlit mămilea, nu lukră nik’erea* ‘Nu e angajat nicăieri, nu lucrează nicăieri’; graiul muntean ludăresc: *ku tocⁱ sînt lĕgat* ‘am legături cu toți’, *noj zîcem kă ištĕm mištikacⁱ* ‘noi zicem că suntem amestecați’.

3.1.2. Imperfectul

Toate cele trei graiuri cunosc imperfectul, în graiul ardelean fiind folosit cu o mai mare frecvență decât în celelalte două. Graiul ardelean prezintă forme aparte pentru verbul *fi* ‘a fi’ față de graiurile muntean din Baranja și cel ludăresc: *irĕm, irĕj, irĕ (irĕ), išrĕnj (irĕnj), išrĕcⁱ, išrĕ (irĕ)*, la care se remarcă doi radicali, și anume *irĕ-* și *išrĕ-*. Graiul muntean din Baranja și cel muntean ludăresc prezintă următoarele forme: *iream, ireaj, irea, iream, ireacⁱ, irea* cu identificarea consecventă a formelor de pers. a III-a singular și plural, ceea ce se întâmplă la formarea imperfectului celorlalte verbe în toate cele trei graiuri băieșesti.

Specificul graiului ardelean este, la fel ca la prezent indicativ, existența unor desinențe speciale pentru pers. I pl., astfel că apar forme diferite pentru pers I sg. și pers. a III-a pl. (*-am* și *-anj*; *-ĕm* și *-ĕnj*). Dăm exemple, pentru conjugarea I, verbul *mînka* ‘a mânca’: *mînka-am, mînka-aj, mînka-a, mînka-anj, mînka-acⁱ, mînka-a* și pentru conjugarea a II-a, a III-a, a IV-a, verbele *zîsi* ‘a zice’: *zîs-ĕm, zîs-ĕj, zîs-ĕ, zîs-ĕnj, zîs-ĕcⁱ, zîs-ĕ;* și verbul *bavăli* ‘a se ocupa’: *bav-ăl-ĕm, bav-ăl-ĕj, bav-ăl-ĕ, bav-ăl-ĕnj, bav-ăl-ĕcⁱ, bav-ăl-ĕ*. În corpus am găsit și exemple la diateza pasivă: *Ďiminjacă pă la pet, tocⁱ irĕnj skulacⁱ* ‘Dimineață pe la cinci toți eram sculați’.

În graiul muntean din Baranja există forme reflexive speciale de imperfect, la persoana a III-a singular, care în corpusul nostru, au un sens impersonal și repetitiv (de ex. *făĕcea-să* ‘se făcea’, *duĕcea-să* ‘se ducea’, *punea-să* ‘se pune’, *înkitea-să* ‘se împodobește’). Autoarea Sorescu-Marinković (2011: 137) pune apariția unor astfel de forme în legătură cu o contaminare între imperfect și mai-mult-ca-perfect. Ea este de părere că o astfel de menținere „a fost, probabil, priijinită de existența imperfectului și aoristului în graiul sârbo-

croat de contact din Baranja”. Însă, în graiurile croate locale aoristul este rar, iar imperfectul s-a pierdut (Ravlić 2013–2015). Dacă am admite o astfel de influență, ea ar fi trebuit să fi avut loc cu mult timp în urmă. Fără a intra prea mult în explicația apariției acestui fenomen, credem că este mai probabil vorba de postpunerea pronumelui reflexiv care, în acest grai, ca și în celelalte două, apare sub forma *să*. Modelul formării imperfectului în graiul muntean din Baranja este următorul: conjugarea I, verbul *kîntá* ‘a cânta’: *kînt-am, kînt-aj, kînt-a, kînt-am, kînt-acⁱ, kînt-a*; conjugarea a II-a, a III-a, a IV-a, verbul *ruĝí* ‘a curăța porumb’: *ruĝ-eam, ruĝ-eaj, ruĝ-ea, ruĝ-eam, ruĝ-eacⁱ, ruĝ-ea*.

În corpusul nostru pentru graiul muntean ludăresc imperfectul apare mai rar. Modelul de formare: conjugarea I, verbul *lukrá* ‘a lucra’: *lukr-am, lukr-aj, lukr-a, lukr-am, lukr-acⁱ, lukr-a*; conjugările a II-a, a III-a, a IV-a *puně/punea* ‘a pune’: *pun-ěam, pun-ěaj, pun-ěa, pun-ěam, pun-ěacⁱ, pun-ěa*; verbul *vení* ‘a veni’: *vin-eam, vin-ijaj, vin-ija, vin-ijam, vin-ijacⁱ, vin-ija*, care prezintă unele deosebiri fonologice.

3.1.3. Perfectul compus

Perfectul compus apare des folosit în corpusul din toate cele trei graiuri, formele auxiliarului *aveĝ* ‘a avea’ din graiul ardelean deosebindu-se de formele din celelalte două graiuri. Ilustrăm prin formele verbului *fi* ‘a fi’: *am fost, aj fost, u (o) fost, anj fost, acⁱ fost, ur (or) fost*, unde observăm forme deosebite pentru persoana a III-a singular și plural, precum și existența formelor diferite pentru persoana I singular și plural menționate deja. În graiul muntenesc din Baranja și în cel ludăresc apar forme identice pentru auxiliar la persoana a III-a singular și plural *a*, de ex. *am fost, aj fost, a fost, am fost, acⁱ fost, a fost*.

În corpus au fost găsite și forme ale diatezei pasive, de ex. graiul ardelean: *n-u kăpătat nămikă, maj u fost lovit* ‘n-a primit nimic, a mai fost (și) lovit’; graiul muntean din Baranja: *Š-a fost bătut, a fost îngunat* ‘Și a fost bătut, a fost gonit’.

3.1.4. Viitorul

Așa cum am menționat deja, graiurile băieșești cunosc doar viitorul I, nu și viitorul II (anterior), chiar dacă în sistemele lor ar exista elementele lingvistice necesare pentru astfel de forme (viitor I + participiu).

În graiul ardelean s-a observat o varietate a formelor auxiliarului, așa că paradigma verbului *fi* ‘a fi’ arată astfel: *uj (i, vi) fi, vi (uj, vej) fi, u/o fi, unj (um) fi, vicⁱ fi, ur (u/o) fi*. În acest grai a fost identificată și construcția *aveĝ* + conjunctiv prezent, însă nu cu o valoare de viitor, ci mai mult cu o valoare de necesitate, cum ne-au explicat informatorii, de ex. *Am sã ċi întreb ševa* ‘Trebuie să te întreb ceva’.

În graiul muntean din Baranja, viitorul se formează astfel (verbul *fi* ‘a fi’): *oj (uj) fi, i fi, o (u) fi, om (um) fi, ĩcⁱ fi, o (u) fi*. Sorescu-Marinković identifică forme care diferă, la persoanele I și a II-a singular și I plural: ‘*(io) ĩ fi, (tu) ĩ fi, (el/ea) u fi, (noi) ĩm fi, (voi) ĩț fi, (ei) u fi*’ (Sorescu-Marinković 2011: 139).

După cum se observă în corpusul nostru, graiul muntean ludăresc folosește rar viitorul format din verbul auxiliar + infinitiv, construcția obișnuită fiind *o + să + conjunctiv prezent*, de ex. *o să îmbătrânim aici* ‘o să îmbătrânim aici’, *o să mărită* ‘o să (se) mărite’, *o să rămîje a luj* ‘o să rămână a lui’. Totuși, prin întrebări directe am putut obține și paradigma viitorului cu auxiliarul *fi* ‘a fi’: *om fi, oj fi, o (u) fi, om fi, ocⁱ fi, o (u) fi*.

3.2. Conjunctivul

În ceea ce privește conjunctivul, putem menționa că în graiurile băieșilor acest mod este format la fel ca în româna standard, cu forme diferite față de indicativ doar la persoana a III-a.

În graiul ardelean, la conjugarea I, persoana a III-a are desinența *-i* sau, eventual, *-e* (de ex. *să lukri* ‘să lucreze’), iar la conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a *-ă* (de ex. *să poță* ‘să poată’, *să svitaskă* ‘să vorbească/să spună’). Acest grai prezintă și forme diferite de pers. a III-a sg. și pl. chiar la verbe precum *ști* ‘a ști’ – *să șcijă* ‘să știe’. Verbul *fi* ‘a fi’ are următoarele forme, oarecum diferite de româna standard: *să fljuv* (*să fju*), *să fij*, *să fijă*, *să fijenj*, *să fijecⁱ*, *să fijă*. Merită menționat și verbul *ave* ‘a avea’ cu formele: *să am*, *să aj*, *să ajvi*, *să avenj*, *să avécⁱ*, *să ajvi*. Conjunctivul perfect este format astfel: *să vi* + participiu (de ex. *să vi șcut* ‘să fi știut’, *să vi furat* ‘să fi furat’). Atunci când vorbesc croată, la vorbitorii acestui grai s-a observat calchierea după model românesc – conjuncția croată *da* + prezent, de ex.: *ka-pu nu poći da se să poravnălaskă učiteljice ku jel* ‘apoi, nu pot să se înțeleagă învățătoarele cu el’.

În graiul muntean din Baranja s-a observat tendința de a nu diferenția formele de conjunctiv și indicativ la persoana a III-a sg. și pl., de ex. *să să face șale* ‘să se facă glume’, *jel vrea să mînkă* ‘el vrea să mănânce’, formă remarcată și de Sorescu-Marinković (2011: 139). Când se folosesc forme diferite de conjunctiv și indicativ, desinențele sunt cele așteptate – la conjugarea I, pers. a III-a: *-e* (de ex. *să kuste* ‘să trăiască’), la conjugarea a II-a, a III-a, a IV-a, pers. a III-a: *-ă* (de ex. *să potă* ‘să poată’, *să mergă/să meară* ‘să meargă’, *să reșeaskă/să reșaskă* ‘să rezolve’). Formele identificate ale verbului *fi* ‘a fi’ la conjunctiv prezent sunt foarte eterogene: *să fju* (*să mesk*), *să fij* (*să fijes^t*, *să ješ^c*), *să fije* (*să fi*), *să fijenj*, *să fijecⁱ*, *să fije* (*să fi*). În corpus am identificat și folosirea conjunctivului perfect, format ca în româna standard: *să fi* + participiu (de ex. *să fi fost kum a trebujat să fije* ‘să fi fost cum a trebuit să fie’).

Și în graiul muntean ludăresc, însă cu o frecvență mai mică și doar pentru câteva exemple din corpusul nostru, s-a observat folosirea aceleiași forme la pers. a III-a sg. și pl. la conjunctiv și indicativ. Desinențele pentru conjunctiv sunt: la conjugarea I, pers. a III-a: *-e* (*să pleče* ‘să plece’, *să lukreaze* ‘să lucreze’), la conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a, pers. a III-a: *-ă* (*să poată* ‘să poată’, *să fakă* ‘să facă’, *să munčeaskă* ‘să muncească’). Formele verbului *fi* sunt identice cu cele din româna standard, însă cele ale verbului *avea* prezintă o mare varietate la pers. a III-a sg.: *să am*, *să ajbi*, *să ajbē* (*să ajbi*, *să ajbă*, *să ajvi*), *să avēm*, *să avécⁱ*, *să ajbē* (*să ajbi*). Formele conjunctivului perfect

sunt aceleași ca în româna standard (de ex. *maj raĝe sǎ nu fi făkut* ‘preferabil să nu fi făcut’).

3.3. Condițional-optativul

În graiul ardelean, condițional-optativul prezent este format din auxiliarul *aveĝ* ‘avea’ + infinitiv, foarte asemănător cu româna standard, însă, conform celor spuse mai sus, cu o formă aparte pentru pers. I pl. (*anj*). Ilustrăm paradigma pentru verbul *lukrá* ‘a lucra’: *aš lukrá, aj lukrá, ar lukrá, anj lukrá, acⁱ lukrá, ar lukrá*. S-a observat că o informatoare mai tânără, care în idiolectul său prezintă interferențe puternice cu limba croată, folosește *aš* pentru toate persoanele, ceea ce este cel mai probabil influența croatei locale. Condițional-optativul perfect se formează în corpusul nostru din cond.-opt. prezent al auxiliarului *aveĝ* + *vi* + participiu, de ex. *n-ar vi dovršilit aša nesretno* ‘n-ar fi terminat așa de nefericit’; *ar vi fužit* ‘ar fi fugit’.

În graiul muntean din Baranja, la persoana a III-a sg. și pl., unii informatori folosesc auxiliarul *a*. Paradigma pentru verbul *mînká* ‘a mânca’ arată astfel: *aš mînká, aj mînká, ar (a) mînká, am mînká, acⁱ mînká, ar (a) mînká*. Perfectul este format ca în româna standard: cond.-opt. *avea* + *fi* + participiu, de ex. *n-aš fi putut ašá* ‘n-aș fi putut așa’.

Și în graiul muntean ludăresc se întâlnește folosirea lui *a* la persoana a III-a sg. și pl. pentru auxiliarul *avea*, iar un informator, la fel ca în graiul ardelean, folosește *aš* pentru toate persoanele. Paradigma pentru verbul *mînka* ‘a mânca’ se prezintă astfel: *aš mînká, aj mînká, a mînká, am/anj mînká, acⁱ mînká, a mînká*. Dăm exemplul formării perfectului (realizat în mod așteptat) *n-aš fi trekut viju* ‘n-aș fi trecut viu’, *a fi fost jel* ‘ar fi fost el’.

3.4. Imperativul

În graiurile băieșești, imperativul este format într-un mod similar cu româna standard, având forme pentru persoana a II-a singular și plural, cu unele deosebiri fonologice în funcție de grai.

Pentru graiul ardelean dăm următoarele exemple: *Ajde dǎ, spunji-mⁱ tu mijǎ asta* ‘Haide, spune-mi tu mije asta’; *icⁱ zik, nu maj mǎ gnjavǎli* ‘îți zic, nu mă mai enerva’; *nu ci bači, nu ci svidé* ‘nu te bate, nu te certa’. Paradigma arată astfel (exemplul este de la conjugarea a II-a, verbul *tašeĝ* ‘tace’): *tašⁱ, tašecⁱ*; forma negativă *nu tašeĝ, nu tašecⁱ*.

Formele imperativului în graiul muntean din Baranja le ilustrăm prin următoarele exemple: *šⁱ inkǎlzeas-te* ‘și încalzește-te’; *jartǎ* ‘iartă’, *jǎrtic-îmi* ‘iertăți-mă’; *Nu gîndi pǎ aja!* ‘Nu te gândi la aia!’. La informatori s-au observat și oscilații în folosire, de ex. *Nu muri!*, paralel cu *Nu murea!* ‘Nu muri!’. Paradigma conjugării a II-a a verbului *fače* a face’ arată astfel: *fǎ, fačecⁱ*; forma negativă *nu fǎčea, nu fačecⁱ*.

Din graiul muntean ludăresc dăm exemplele următoare din corpus: *aj nǎrok* ‘să ai noroc’, *fij sǎnǎtos, fij bǎkaros* ‘fii sănătos, fii bucuros [cu sensul de mulțumesc]’; *Nu bja! Bja!* ‘Nu bea! Bea!’, iar paradigma verbului *puně*

‘a pune’ de conjugarea a III-a are următoarele forme: *puně* (*punje*), *puněc*ⁱ (*punjec*ⁱ); *nu puně* (*nu punje*), *nu puněc*ⁱ (*nu punjec*ⁱ).

4. Concluzii

Lucrarea de față a arătat că cele trei graiuri ale băieșilor din Croația prezintă anumite trăsături specifice în sistemele lor verbale față de româna standard, dar și față de subdialectele dacoromâne cu care sunt înrudite. Aceste trăsături se pot explica uneori prin sistemele lor fonologice specifice, dar există și inovații în sistemul morfologic. Se observă și influența limbii croate datorită situării acestor graiuri într-un mediu aloglot.

BIBLIOGRAFIE

- Calotă, Ion, 1995, *Rudarii din Oltenia. Studiu de dialectologie și de geografie lingvistică românească*, Craiova, Editura Sibila.
- Caragiu Marioțeanu, Matilda, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Tudoran, 1977, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Guțu Romalo, Valeria (coord.), 2005, *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, București, Editura Academiei Române.
- Hrvatić, Neven, Suzana Ivančić, 2000, „Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj”, *Društvena istraživanja*, Vol. 9, No. 2–3 (46–47), p. 251–266.
- Lončarić, Mijo, 1996, *Kajkavsko narječje*, Zagreb, Školska knjiga.
- Orsós, Anna, 2002, *Beás nyelvkönyv. Pá lyimbá bájásilor*, Kaposvár, CSVM Tanítóképző Főiskola.
- Radosavljević, Petar, 2010, *Jezik Roma Bajaša na teritoriju Republike Hrvatske*, Teză de doctorat, Universitatea din Zagreb, Facultatea de Științe Umaniste și Sociale.
- Radosavljević, Petar, 2012, „Particularități ale structurii fonologice și morfologice în graiurile băieșilor din Croația”, *Philologica Jassyensia*, An VIII, Nr. 2 (16), p. 247–258.
- Radosavljević, Petar, 2013, „Contactul lingvistic româno-croat la romii băieși din nord-vestul Croației” în *Tradiție/inovație – identitate/alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ravlić, Slaven (ed.), 2013–2015, „Štokavsko narječje”, în *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža (ediția electronică), [<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59945>].
- Rusu, Valeriu (coord.), 1984, *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul românesc”.
- Sala, Marius, 1997, *Limbi în contact*, București, Editura Enciclopedică.
- Saramandu, Nicolae, 1997, „Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei. Băiașii din nordul Croației”, *Fonetica și dialectologie*, XVI, p. 97–130.

- Sikimić, Biljana (ed.), 2005, *Бањашин на Балкану. Идентитет етничке заједнице*, Beograd, SANU – Balkanološki institut.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković, 2005, *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb, Školska knjiga.
- Sorescu-Marinković, Annemarie, 2008, „The Bayash in Croatia. Romanian vernaculars in Baranja and Medjmurje”, în Sikimić, Biljana, Tijana Ašić (ed.), *The Romance Balkans*, Belgrad, SANU – Balkanološki institut, p. 173-225.
- Sorescu-Marinković, Annemarie, 2011, „Unele particularități ale sistemului verbal al graiurilor băieșilor din Baranja și Medjmurje, Croația”, *Buletin Științific, Fascicula Filologie, Seria A, Vol. XX*, p. 131–141.

Petar RADOSAVLJEVIĆ
Universitatea din Zagreb, Croația